

Sayko M. M. Real estate collateral in ancient Greece and Rome: a comparative analysis

The main types of the real estate collateral, which were used in ancient Greece and ancient Rome are described in the article. Among them there are: the nominal sale-purchase, antichresis and mortgage. The interest rate on the guaranteed loans in ancient Greece, republican and imperial Rome is determined. The similarities and the main differences in the contracts, guaranteed by the real estate in ancient Greece and ancient Rome are analyzed.

Key words: credit, Rome, Greece, antichresis, mortgage.

УДК: 94(38):342.56(091)

О. О. Вар'ян

СУДОВА ВЛАДА У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА

Розглянуто вплив суду на формування громадянина у Давній Греції. Судова влада аналізується як виразник цінностей полісу. Звертається увага на такі неформальні чинники впливу на громадянина, як суспільна похвала та осуд. Категорія справедливості визначається однією з основ функціонування колективу громадян полісу. Суд представлений, як інститут правового та етичного виховання громадян. Зауважується, що звернення до особистих чеснот та заслуг громадянина під час судових процесів, визначало загально визнаний ідеал громадянина полісу.

Ключові слова: судова влада, громадянин, полісні цінності, чесноти громадянина, справедливість.

Формування образу громадянина у Давній Греції стало наслідком синтезу суспільно-політичних, соціально-економічних умов розвитку полісу, впливу культури та релігійного світогляду. Ціннісні орієнтації колективу громадян, покладені в основу функціонування полісу, визначали координати розвитку особистості громадянина з метою подальшого його включення у політико-культурне життя. Одним з інститутів соціалізації особистості у Давніх Афінах був суд. Про важливість аналізу його впливу на формування громадянина свідчить, зокрема, зауваження Аристотеля про те, що громадянином є той, хто приймає участь у законодавчій та судовій владі. Запроваджене реформами Солона право кожного громадянина звертатись з позовом та апелювати до суду, ознаменувало введення демократичних форм правління у афінському полісі [1, с. 401-406]. Народний суд став характерною рисою прямої демократії з безпосередньою участю громадян в управлінні полісом.

Метою статті є розгляд суду у Давній Греції, як представника полісних цінностей та інституту формування громадянина, аналіз неформальних чинників впливу на громадянина, до яких відносимо суспільний осуд та похвалу. Звертається увага на категорію справедливості, як основу функціонування колективу громадян полісу.

Джерельну базу роботи складають праці Аристотеля [1, 2, 3], Ксенофонта [4], Фукидіда [5], Плутарха [6], Аристофана [7]. Окремий корпус джерел у дослідженні образу античного громадянина представлений промовамі Лісія [8], Демосфена [9], Лікурга [10]. Проблема становлення грецького полісу присвячені праці вчених В. П. Бузескула [11], В. В. Латишева [12], І. Є. Сурикова [13], зарубіжних дослідників Г. Бузольта [14], К. Куле [15], Дж. Обера [16] та ін.

Для розуміння суду, як фактору формування громадянина у Давній Греції, потрібно визначити місце та роль судової влади в системі суспільних та політико-правових відносин. Афінський оратор Лікург виводив сутність державного ладу через три образи громадянина – правителя, судді та приватної особистості. Діяльність суду і суддів розглядалась ним, як умова політичної стабільності та збереження демократії [10, с. 164, 174-175]. Суд у Афінах класичного періоду був не лише владним інститутом, а й фактором об'єднання громадян полісу, оскільки викликав співучасть до проблем іншого через відкриті судові засідання та можливість кожного висловити у них свою думку. Наявність практики звернення до суду з приватних та суспільних, або державних питань, покладала на громадянина особисту відповідальність за збереження засад полісу та піклування про його благо. Поряд з тим, апелювання до звичаїв предків впливало на відчуття приналежності людини до колективу громадян полісу.

У судових засіданнях громадянин проводив значну кількість часу. Він був не лише стороною судового процесу, а й суддею. Після реформ Ефіальта та Перикла, за свідченням Аристотеля, в Афінах обиралось 6 тис. присяжних суддів (дикастів) [2, с. 49]. Така кількість дикастів мала забезпечувати демократичність та непідкупність судочинства [13, с. 159]. В. П. Бузескул зазначав, що 5 тис. суддів були основними, а 1 тис. – запасними. Засідали вони у десяти дикастеріях, по 501 судді кожна [11, с. 152]. Суддею міг бути громадянин, який досяг тридцятирічного віку, не мав боргів перед державою та не був позбавлений громадянських прав. Обирали суддів жеребкуванням з усіх громадян, в тому числі, з представників майнового класу фетів, допущених лише до участі в народних зборах та суді.

Оскільки введення народного суду розглядалось як фактор забезпечення демократичного ладу, доцільно звернути увагу на чисельність громадян полісу. Питання кількості афінського населення залишається дискусійним. Так, В. П. Бузескул називав для Афін часів правління Перикла цифру в 100 тис. жителів, включаючи, очевидно, й не громадянське населення. Також він наводить дані щодо кількості населення на початку Пелопонеської війни – 35 тис. чол. за даними К. Ю. Белоха та 55 тис. за Ед. Мейером

[11, с. 192, 218-219, 252]. С. І. Соболевський у коментарі до промови Лісія XXXIV визначає кількість вільних громадян в Афінах наприкінці V ст. до н.е. в 66 тис. чол. [8, с. 360].

Виконання посадових обов'язків вимагало від громадянина наявності дозвілля, можливості відволіктись від ведення домогосподарства. У зв'язку з цим, Периклом було введено плату суддям, яка видавалась щоденно після судових засідань [1, с. 401]. Плата була збільшена спочатку з одного до двох оболов, а у 425-424 рр. до н.е. підвищена Клеоном до трьох оболов в день [14, с. 236].

Структура судової системи у Греції, мала декілька рівнів, в залежності від підсудності справи. У Спарті судова влада була відокремлена від основної маси громадян та здійснювалась посадовими особами. Так, цивільні справи розглядались ефорами, кримінальні – геронтами [1, с. 406]. У відомстві царів знаходились справи з приводу наслідування, заміжжя дівчат-спадкоємиць, стану шляхів сполучення [12, с. 106]. В Афінах тяжби розглядались на рівні народного суду – гелієї та Ареопагу. Після реформи Ареопагу Ефіальтом у 462-461 рр. до н.е., більшість судових повноважень перейшла до заснованої Солоном гелієї. Пісістратом було запроваджено суддів по демам, в складі 30 громадян. Під час тиранії Тридцяти їх кількість була доведена до 40, по 4 з кожної філи. За словами Аристотеля, судді мали вирішувати тяжби по демам, щоб громадяни не відривались від своїх справ [2, с. 71]. В. П. Бузескул відзначав, що такий крок наблизив суд до громадян та підривав вплив знатних родів [11, с. 89, 102, 151].

Аристотель виділяв вісім видів судів за характером справ: для прийняття звітів від посадових осіб, суд над тими, хто зашкодив державі, з приводу державних злочинів, для розбору тяжб між посадовими та приватними особами з приводу штрафів, з приводу торгівельних угод між приватними особами, суд над справами про вбивства, судові справи щодо іноземців [1, с. 524]. Крім того, поділ здійснювався за сумою позову. Приватні справи стосовно порушення прав та обов'язків знаходились під відомством діететів [8, с. 319]. Процедура визначення діететів здійснювалась на основі розподілу жеребкуванням обов'язків судді між громадянами, записаними під іменем останнього з епонімів, тобто громадянами від 60 років. Аристотель наводив закон, за яким кожен, хто у відповідному віці не був діететом, мав позбавлятися громадянської честі [2, с. 71].

Рішення діететів могли бути оскаржені у суді присяжних – гелієї. Присяжні судді за жеребом засідали у десяти відділеннях, які різнились буквою та кольором вхідних дверей [14, с. 234-236]. Досить складна і розгалужена система функціонування судів сприяла тому, що кожен громадянин хоча б раз виконував обов'язки судді.

В Афінах суди розглядали велику кількість приватних тяжб та державних процесів протягом всього року, крім святкових та тяжких днів [17, с. 99]. К. Куле наводить дані, що суди засідали в середньому від 175 до 225 днів протягом року. При цьому щодня залучались 2-2,5 тис. суддів. Оскільки суди були відкритими, то за кількістю присутніх громадян вони іноді могли позмагатись з театральними виставами [15, с. 121-122].

Покарання за вчинення дій проти інтересів полісу та колективу громадян виходило з уявлення про поліс, як вищу цінність. Обов'язком хорошого громадянина та справедливого судді визначалось розуміння законів крізь призму користі полісу [8, с. 171]. Основними видами покарань у еллінів були смертна кара, атімія – позбавлення громадянської честі (громадянських прав), вигнання з полісу, конфіскація майна, накладення штрафу [2, с. 83]. Притягнення до публічного суду людини, яка порушила закони рідного полісу, вважалось обов'язком справедливого громадянина [10, с. 164]. Недоліком судів стало вигнання громадян, як засіб вирішення особистих та політичних суперечок, а також конфіскація майна заможних громадян задля поповнення казни полісу.

Законом передбачалось також обмеження громадянських прав. Так, за злочини проти релігії (святотатство, нечестя) громадянину могли заборонити відвідувати храми та суспільні будівлі, або ж покарати вигнанням та конфіскацією майна. За проявлене боягузтво у бою заборонялось виступати перед народом. Так, знищення священної маслини, яке вважалось серйозним злочином проти релігії, розглядалось Ареопагом та передбачало вигнання з конфіскацією майна [8, с. 99-111]. Цікавим є те, що донесення з приводу важливих державних справ, міг здійснити раб на свого господаря. В разі доведення вини громадянина, раб отримував свободу [8, с. 82].

Приймаючи участь в управлінні державою, кожен громадянин міг винести на розгляд народних зборів власну пропозицію, а також висловити сумнів щодо законності законодавчої ініціативи іншого. Справи про невідповідність її діючим законам, протизаконність, розглядались судом присяжних [8, с. 299]. Звернення до суду з приводу суттєвих порушень полісних норм забезпечувалось штрафами для позивачів [14, с. 237].

Високий статус колективу громадян доводить наявність покарання за приниження величі афінського народу, за яке громадянин засуджувався до смертної кари, а його майно підлягало конфіскації державою, причому десята частина від нього переходила на користь храму Афін. Громадянина, засудженого за зраду або викрадення предметів, присвячених богам, заборонялось ховати в Афінах, а його майно передавалось державі [4, с. 50-51]. Так, Фемістокла нібито було таємно поховано у Афінах, оскільки відкрито у рідному полісі його ховати заборонялось, як вигнаного за зраду [5, с. 60]. Лікурґ наводить приклади заочного засудження громадянина за зраду. Не маючи змоги стратити Гіппарха, судді розплавляли його статую та на виготовленій з неї стелі вигравіювали імена зрадників. Громадяни, які ставали на захист зрадників, підлягали такому ж покаранню [10, с. 181].

На суди покладалось виховання громадян в дусі законів і справедливості. Поняття справедливості входило до структури уявлень про чесноти «ідеального громадянина». Фоклід зазначав, що вся добродієність полягає у справедливості [18, с. 274]. Справедливість сприймалась крізь призму рівності громадян. За Аристотелем це рівність для рівних – ісономія, на яку покладалась роль регулятора політичного спілкування. Справедливість виступала державним благом, яке слугувало спільній користі [1, с.

459, 467]. У правосудді справедлива рівність передбачала врахування чеснот громадянина. Суддя, як втілення закону та посередник між ним і громадянами, мав урівнювати по справедливості, як «геометр урівнює відрізки». Аристотель зауважував, що громадянська справедливість зводилась до рівності, оскільки всі громадяни – обциники, які прагнуть рівності [3, с. 130, 153, 159]. Лікурґ у Промові проти Леократа відзначав, що суд виховує молодь через приклади покарання злочинців та винагородження достойних людей [21, с. 274-275].

Давньогрецька політична думка робила значний акцент на етичному вихованні громадян. Функціонування полісу на засадах справедливості та рівності (ісономії) пов'язувалось з образом добродісного громадянина. Цікавою є судова практика в контексті розгляду чеснот та рис, якими мав володіти достойний громадянин. Обов'язковою складовою судових промов виступала характеристика особистості громадянина, його моральних чеснот та заслуг перед полісом [16, с. 147]. Робився акцент на відданості ідеям демократичного врядування, піклуванні про благо полісу не лише самого громадянина, а й представників його роду. У промові Лісія проти конфіскації Нікієвого майна відзначаються високі моральні чесноти відповідача. Предки його користувались повагою співгромадян, робили внески на військові потреби, сумлінно виконували літургії та інші повинності [8, с. 193]. Виступаючи за збереження майна Аристофана оратор зазначав, що він заслужив репутацію хорошої людини, виконуючи численні літургії та сплачуючи податки, витратив на державу більше грошей, ніж на себе та своїх близьких [8, с. 199-205]. Натомість у промові з приводу дезертирства Алківіада зазначається, що він досяг такого падіння моралі, що порушив закон про необхідність докімасії для тих, хто служить у кавалерії, за що має бути позбавлений громадянських прав [8, с. 172]. Аналіз промов дозволяє зробити висновки, що достойний громадянин полісу мав бути наділений високими моральними чеснотами, мужньо захищати поліс, брати активну участь в управлінні ним, бути справедливим суддею, виконувати літургії та сплачувати податки, ставити благо полісу вище власного.

Громадянин був зобов'язаний самостійно виступати у суді з промовою на захист своїх інтересів. Причому визначалось, що хороший громадянин має доводити свою правоту у чесній суперечці, не відступаючи від суті справи [5, с. 130]. Однак, до виступів допускались захисники – синегори та свідки, які мали підтвердити, що виступають не за плату, а на підставі дружніх відносин з підсудним. Підтримку громадянина на суді забезпечували також представники товариств, до яких він входив [5, с. 375]. Товариства базувались на основі релігійних культів, дружби, професійних занять, політичних поглядів та передбачали здійснення внесків [10, с. 166].

Формування громадянина відбувалось, в значній мірі, через сприйняття соціального досвіду під час відвідування народних зборів, судових засідань, видовищ. Плутарх відзначав, що кращим досвідом для громадянина, який прагне займатись державними справами, є безпосереднє спостереження за поведінкою громадянина, відданого філософії, на площі, серед державних справ та громадянських спорів [6, с. 670]. Оскільки громадянин, будучи позивачем чи підсудним, повинен був особисто захищати свої інтереси, практичного значення набули ораторські здібності та зайняття риторикою.

На середину V – IV ст. до н. е. припадає діяльність софістів, які будь-якого бажаного за гроші навчали мистецтву політичної справи та красномовству, виховували політичну арете [19, с. 288]. В IV ст. до н.е. навчання красномовству перетворилось майже на професійну підготовку, яка передбачала більш фундаментальне оволодіння основами логіки та філософії. Софісти навчали громадян мистецтву суперечки та словесної боротьби. Використання ораторського мистецтва для того, щоб виправдатись від справедливих звинувачень та досягти індивідуальної вигоди стало типовим явищем. Так, у «Хмарах» Аристофана, Стрепсіад просить Сократа навчити його красномовству, з яким не платять боргів [7, с. 151-159].

Першим, хто став брати гроші за свої заняття був Протагор з Абдери. За словами Діогена Лаертського, він брав сто мін зі слухачів за свої уроки, «першим став розрізняти часи дієслова і точно висловлювати час дії; став влаштовувати змагання у суперечках і вигадував хитрощі для судової тяжби; про думки він не дбав, сперечався про слова, і повсюди нинішнє плем'я сперечальників бере свій початок від нього» [20, 375-377]. Ораторські здібності виступали надзвичайно важливим напрямком розвитку особистості. Уміння «словесно змагатись, балакучість, хист плести небувальщину, переконувать, зваблювать словом» [7, с. 99] були якостями, потрібними громадянам у повсякденному житті та, особливо, під час судових тяжб.

Однак, у IV ст. до н.е. народні суди зазнають значної критики. Їх часто звинувачували у некомпетентності, несправедливості та відстоюванні власної вигоди [17, с. 93]. Водночас, можливість з будь-якого питання позиватись до суду, приводить до розвитку сутяжництва та появи сикофантів – громадян, які позивались до суду для отримання грошової винагороди від громадянина за неподання позову. Судова діяльність афінян стала предметом гострої критики з боку сучасників. Образ громадянина, який прагне весь вільний час присвячувати судовим засіданням висвітлений Аристофаном у комедії «Оси». Аристофан показує, що громадяни готові судитися «за тінь віслюка», тобто без видимої причини. Для старого афінянина Клеонослава весь світ зводиться до суддівських засідань. В той же час, плати судді вистачало йому лише на необхідні речі: купити хліба на трьох, м'яса і т.п. [7, с. 231-237, 243]. Ескін докоряв афінянам, що попри встановлені відповідно до ідей справедливості та суспільної користі закони, вони дозволяли у судах значні відхилення від суті справи [21, с. 215]. Громадяни часто використовували всілякі хитрощі, аби схилити суддів на свою сторону, а судді приймали рішення під впливом емоційних промов, а не суті справи [22, с. 132].

Висока роль відводилась суспільній думці, яка виступала альтернативою судових тяжб та процесів. Своєю діяльністю на благо полісу громадянин міг здобути повагу від співгромадян, яка відкривала шлях до

почестей. Л. П. Маринович пов'язує прагнення греків до почестей – філотімію, з агональним характером грецької цивілізації [23, с. 161]. Для громадяна виступ перед судом часто був питанням боротьби за повагу і схвалення. Від успішності виступу залежала подальша участь у магістратурах та політична кар'єра [16, с. 148]. Натомість, порушення полісних норм або звичаїв предків, викликало суспільний осуд, особливо відчутний в умовах тісного зв'язку людини з колективом громадян.

Лікурґ Афіньський відзначав необхідність похвальних промов під час суспільних та державних процесів, оскільки вони справедливо викривають тих, хто чинить недостойно. Справедливим є надавати почесні достойним та засуджувати зрадників полісу. Зрадників, за постановою Демофанта, потрібно карати не лише справою, а й словом. Нагородою достойним людям за перенесені небезпеки визнавались похвала, свобода і слава [10, с. 170, 183]. Громадянин у XXV промові Лісія, апелює до того, що він справляв повинності на користь держави, розраховуючи заслужити славу доброго громадянина та підтримку суддів [8, с. 241]. У промові Демофена проти Полікла з приводу надстрокової трієрархії, повідомляється про рішення народних зборів щодо винесення постанови на честь трієрарха та запрошення його на обід у пританії [9, с. 158]. Суспільна похвала, як відображення оцінки чеснот та вчинків громадянина, стала індикатором відповідності громадянина вимогам полісного колективу.

Почесті надавались громадянам, які піклувались про благо полісу та вели суспільно значиму діяльність. Поряд з політичними, військовими досягненнями, відзначались також перемоги змагань. Перелік почестей, якими нагороджувався переможець спортивних змагань наводить Ксенофан: сидіти попереду на суспільних заходах, отримувати харчування за суспільний рахунок, дорогі подарунки від міста [18, с. 276]. Нагадування про почесні, надані полісом громадянину та його предкам, було одним з аргументів апелювання до суду.

Суспільна похвала та осуд набули особливої сили у спартанському полісі, заснованому на ідеалах військової доблесті, мужності, поваги до старших громадян та вмінні підкорюватись. Своєю доблестю воїн прославляв рід та місто. Так, Фукидід наводить приклад, що начальник сторожового посту спартіат Брасід, першим під час Пелопоннеської війни отримав похвалу від імені міста, за те що він врятував Мефону від афінян [5, с. 76]. Якщо спартанець залишав загін та тікав з поля бою, то автоматично опинявся поза колективом громадян. Зневаги зазнавав не лише він сам, а й уся його родина. Вплив суспільної ганьби на життя громадянина переданий у «Лакедемонській політії». Недостойний громадянин не допускався до участі у суспільних заходах, йому заборонялось одружуватись, а всі дівчата його роду мали виховуватись вдома, оскільки на них переходила його вина [24, с. 187-188]. За відмову виконати за наказом Агіса перехід з правого на лівий фланг під час битви під Тегеєю, розцінену як прояв боягузтва, полемарха Аристокла та Гіппоніда були вигнані зі Спарти [5, с. 76, с. 251].

Лише військова міцність та хоробрість, за словами Тіртея, заслуговували на повагу: «В цьому вся честь, і лише це рахується за подвиг найкращий» [18, с. 234-235]. Хоча творчість Тіртея відноситься до більш раннього періоду, проте завдяки закритості спартанського суспільства та збереженню традиційних рис, змальованих ним у архаїчний період цінності полісного колективу громадян продовжували зберігатись до IV ст. до н.е. Ганебним серед лакедемонян вважалося покарання за порушення дисципліни – стояння в караулі зі збитом у руках [4, с. 84]. Покаранням за ухилення від виконання військових обов'язків були смертна кара та суспільна ганьба [10, с. 183].

Суд у Давній Греції набув вагомого значення в якості фактора суспільної та державної комунікації. Він проникав в усі сфери діяльності громадянина, викликаючи відчуття особистої відповідальності за збереження засад полісного життя. Відкритість суду для всіх громадян, не лише виступала однією з ознак демократичного правління, а й надавала кожному можливість відчути приналежність до колективу громадян та взяти участь в управлінні полісом. Для судової практики характерним було постійне апелювання до справедливості та вірності «законам батьків». Справедливість для афінян була однією з головних ціннісних категорій, оскільки розумілась як рівність членів громадянського колективу у суспільно-політичній діяльності. Суд розглядався як інститут етичного виховання громадян. Присутність у судових засіданнях та виконання обов'язків судді були соціальним досвідом у формуванні громадянина. Звернення до чеснот під час судових процесів визначало загально визнаний ідеал громадянина полісу. Поряд з судом, вагомим чинником формування особистості виступали почесні, похвала, а також зневага з боку колективу громадян. Визнання заслугували громадяни наділені моральними чеснотами, доблесні захисники міста, які піклувались про благо полісу, виконували літургії та державні повинності, приймали активну участь в суспільно-політичному житті.

Джерела та література

1. Аристотель. Политика / Сочинения: в 4-х т. / Пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова и др. – М. : Мысль, 1983. – С. 375-644.
2. Аристотель. Афинская полиция / Античная демократия в свидетельствах современников / Изд. подгот. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. – М. : Ладомир, 1996. – С. 31-86.
3. Аристотель. Никомахова етика / Сочинения: в 4-х т. / Пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова и др. – М.: Мысль, 1983. – С. 53-294.
4. Ксенофонт. Греческая история / Пер. с древнегр. С. Я. Лурье. – СПб. : Алетей, 2000. – 443 с.
5. Фукидид. История / Пер. с греч. и прим. Г. А. Стратановского. – Л. : Наука, 1981. – 543 с.
6. Плутарх. Наставления о государственных делах / Моралии: Сочинения. – М. : Изд-во «Эксмо-пресс», Х. : Изд-во «Фолио», 1999. – С. 760-806.
7. Аристофан. Осы / Комедии. Фрагменты / Пер. А. Пиотровского. – М. : Ладомир, Наука, 2008. – 227-301.
8. Лисий. Речи / Пер. с древнегреч. С. И. Соболевского. – М. : Ладомир, 1994. – 373 с.

9. Демосфен. Речи : в 3-х т. / Под ред. Е. С. Голубцовой, Л. П. Маринович, Э. Д. Фролова. – Т. 2. – М. : Памятники исторической мысли, 1994. – 544 с.
10. Ликург. Речь против Леократа / Пер. с древнегреч. Т. В. Прушакевич, ред. К. М. Колобова // ВДИ. – 1962. – № 2. – С. 163-186.
11. Бузескул В. П. История афинской демократии. – СПб. : Гуманитарная Академия, 2003. – 480 с.
12. Латышев В. В. Очерк греческих древностей. – СПб. : Алетейя, 1997. – 343 с.
13. Суриков И. Е. Солнце Эллады: история афинской демократии. – СПб. : Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – 360 с.
14. Бузольт Г. Очерк государственных и правовых греческих древностей. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1890. – 328 с.
15. Куле К. СМИ в Древней Греции. Сочинения, речи, разыскания, путешествия / Пер с фр. С. В. Кулланды. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 256 с.
16. Ober J. Mass and elite in democratic Athens. Rhetoric, ideology, and the power of the people / Josian Ober. – Princeton university press, 1989. – 390 p.
17. Псевдо-Ксенофонт. Афинская политика / Античная демократия в свидетельствах современников / Изд. подгот. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. – М. : Ладомир, 1996. – С. 87-100.
18. Эллинские поэты. VIII-III вв. до н.э. Эпос, элегия, ямбы, мелика / Изд. подгот. М. Л. Гаспаров, О. П. Цыбенко, В. Н. Ярхо. – М., 1999. – 528 с.
19. Буряк В. В. Enkyklios paideia – «античный круг образования» // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 6. – С. 287-289.
20. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Под ред. А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
21. Античная демократия в свидетельствах современников / Изд. подгот. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. – М.: Ладомир, 1996. – 388 с.
22. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Пер. с древнегреч. С. И. Соболевский. – М. : «Наука», ИФ РАН, 1993. – С. 5-152.
23. Античная и современная демократия: новые подходы к сопоставлению : уч. пособие / Л. П. Маринович. – М. : КДУ, 2007. – 212 с.
24. Ксенофонт. Лакедемонская политика / Зайков А. В. Общество Древней Спарты: основные категории социальной структуры: уч. пособие. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2013. – С. 178-194.

Варьян О. О. Судебная власть в Древней Греции как институт формирования личности гражданина

Рассмотрено влияние суда на формирование гражданина в Древней Греции. Судебная власть анализируется, как выразитель ценностей полиса. Обращается внимание на такие неформальные факторы влияния на гражданина, как общественная похвала и осуждение. Категория справедливости определяется одной из основ функционирования коллектива граждан полиса. Суд представлен, как институт правового и этического воспитания граждан. Отмечается, что обращение к личным качествам и заслугам гражданина во время судебных процессов, определяло общепризнанный идеал гражданина полиса.

Ключевые слова: суд, гражданин, полисные ценности, качества гражданина, справедливость.

Varian O. O. Judiciary as a factor in the formation of a citizen in Ancient Greece

The article deals with the effect of court on the formation citizen in ancient Greece. The judiciary is analyzed as the expression of validity of policy. Attention is drawn to the following informal factors of impact on the citizen as a public praise and censure. The category of justice is determined by one of the foundations of the collective functioning of the national policy. The court is represented as an institution of legal and ethical education of citizens. Appeal to personal virtues and merits of citizen during judicial proceedings determined universal ideal citizen policy.

Keywords: the court, citizen, the value of the polis, quality of citizen, justice.

УДК 94:327.82(438)"15"

С. С. Черкасов

ІНСТИТУТ КОРОЛІВСЬКОГО СЕКРЕТАРЯ У СТРУКТУРІ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО ЗА ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ СИГІЗМУНДА І ЯГЕЛЛОНА (1506–1548 рр.)

У статті проаналізовано особливості становлення, основні етапи розвитку та специфіка функціонування інституту королівського секретаря у структурі польської дипломатичної служби першої половини XVI ст. Здійснено реконструкцію персонального складу королівського дипломатичного корпусу на основі матеріалів документальних джерел. Охарактеризовано дипломатичну діяльність королівських секретарів Сигізмунда і Ягеллона, визначено їх практичний внесок у формування ключових рис польської дипломатії раннього Нового часу.

Ключові слова: Польське Королівство, ранній Новий час, дипломатія, дипломатичний корпус, дипломатична служба.

Зростання зовнішньополітичної активності європейських держав періоду раннього Нового часу, складання єдиної загальноєвропейської системи міжнародних відносин обумовили появу та інтенсивний розвиток нових форм та методів організації дипломатичної діяльності, становлення ключових засад сучасної дипломатичної служби. Проблема історичних витоків класичної моделі європейської дипломатії